

Кравчук О.Р.

Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України

ФОРМУВАННЯ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО ЯК ОСОБИСТОСТІ, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО ДІЯЧА (ПОЧАТОК ХХ СТ. – 1920-ТІ РР.)

У статті проаналізовано формування Арсена Річинського як особистості, громадсько-політичного й культурно-просвітнього діяча Західної Волині початку ХХ ст. – 1920-ті рр. Охарактеризовано родинне середовище, що сприяло формуванню світогляду, визначило його інтерес до релігії та української культури. Розглянуто роки навчання й висвітлено освітнє середовище Кременця, Житомира, Варшави та Києва, які мали вплив на становлення А. Річинського як особистості. Досліджено формування його громадянської позиції й початки громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності. Розкрито його політичні вподобання, саме в цей час він стає прихильником і членом Української партії соціалістів-федералістів, бере участь у виборах до Всеросійських Установчих зборів. Простежено участь А. Річинського в другій сесії Всеукраїнського церковного собору, куди його було делеговано від Ізяславського повіту.

У статті розглянуто публіцистичну та редакційну діяльність А. Річинського в українському часописі «Нова дорога», який у період Української революції став важливим інформаційним джерелом Ізяславського повіту. Також висвітлено роботу А. Річинського в шкільному комітеті Ізяславської повітової управи, у якому він виступив ініціатором і засновником курсів українознавства й лектором з історії України. Досліджено участь А. Річинського в розбудові 1917–1920-х рр. українського шкільництва. Він доклався до розробки українських підручників, написав і видав у редакції вісника «Нова дорога» підручник з гігієни. Відзначено активну працю громадського діяча у сфері пропагування української культури, участь в організації концертів, шкільних свят, вистав, зростання його авторитету як ерудованого фахівця й освіченої людини.

Ключові слова: Арсен Річинський, Західна Волинь, особистість, громадсько-політичний діяч, культурно-просвітній діяч.

Постановка проблеми. Актуальність задекларованої тематики ґрунтується на тому, що відомою постаттю в історії України є Арсен Васильович Річинський, громадсько-політичний і культурно-просвітній діяч початку ХХ ст. – 1930-х рр. Хронологічні межі статті обмежено 1920-ми рр., хоча А. Річинський активно продовжував громадсько-політичну та культурно-просвітню діяльність і в міжвоєнний період. Незважаючи на вагомий здобутки його праці, власне постать А. Річинського сьогодні належить до малодосліджених тем, особливо громадсько-політична й культурно-просвітницька проблематика, що й зумовило наукову новизну публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основну увагу дослідники звертали на висвітлення його ролі й місця в процесах українізації та демократизації Православної церкви в Польщі у 20–30-ті рр. ХХ ст. Цим питанням присвятили

праці такі науковці, як А. Гудима [7], Л. Михальчук [24], А. Пісоцький [26], О. Альошина [2], П. Кралюк [17], які опублікували низку робіт, присвячених діяльності та творчій спадщині відомого діяча Західної Волині.

Відаючи належне праці зазначених авторів і критично оцінюючи їхній внесок в історіографію із цього питання, на основі аналізу опублікованих джерел, спогадів та архівних матеріалів спробуємо визначити чинники, які зумовили формування А. Річинського як особистості, його внесок у громадсько-політичне й культурно-просвітнє життя Західної Волині окресленого періоду.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати формування А. Річинського як особистості, громадсько-політичного й культурно-просвітнього діяча в окреслений час.

Основні завдання дослідження – розкрити формування А. Річинського через призму впливу

родинного виховання; дослідити громадсько-політичну й культурно-просвітницьку працю; оцінити його внесок у суспільно-політичне та національно-культурне життя Західної Волині початку ХХ ст. – 1920-ті рр.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Народився Арсен Васильович Річинський 12 червня за старим стилем (25 червня за новим) 1892 р. в селі Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії. Сьогодні це село належить до Шумського району Тернопільської області [37, с. 285]. У кінці ХІХ ст. воно нараховувало 93 помешкання і 823 жителів, розташовувалося за 12 км від міста Кременець [36, с. 443].

Батько Арсена Річинського, Василь Федорович, народився 10 січня 1866 р. у селі Хорів Володимир-Волинського повіту. Займав посаду псаломщика в селі Тетильківці Кременецького повіту [11, с. 32–34]. Мати Арсена, Віра Капітонівна Річинська, народилася 1856 р., дочка протоієрея Капітона Селецького. Познайомилася з Василем Річинським у селі Тетильківці, вони одружилися, у них у 1892 р. народився син Арсен. Мати була домогосподаркою, співала в церковному хорі. До співу в хорі залучали малого Арсена [26, с. 35]. Із реєстраційної картки, яка заводилася на кожного православного священника в Другій Речі Посполитій, у тому числі й на В. Річинського, дізнаємося, що в них був лише один син – Арсен Річинський. Віра Капітонівна була старшою від свого чоловіка на 10 років і народила сина Арсена в досить пізньому як на той час віці – у 36 років. Коли Арсену Річинському виповнилося 15 років, його батька 18 березня 1907 р. було висвячено в сан диякона. Дияконом він працював у різних населених пунктах. У сан священника В. Річинського висвячено в Пінському кафедральному Феодоровському соборі 31 березня 1935 р., йому тоді виповнилося 69 років. Із 1 квітня 1935 р. призначений на посаду тимчасового адміністратора філіяльної церкви в селі Грива Каширського повіту Поліського воєводства [5, арк. 1]. На посаді настоятеля парафії він прослужив недовго, неповних десять місяців. У 1936 р. йому виповнилося сімдесят років, священника відправили на пенсію. 1935 р. зафіксовано факт, що він удівець і має єдиного сина Арсена [5, арк. 9].

Незважаючи на те що представники православного кліру, в тому числі й батько Арсена, мали нести ідеї самодержавства, православ'я і народності, здійснювати русифікацію, на Волині вони змушені були рахуватися з потужною українською культурною традицією й прилучалися

до неї, адже й вони виступали її носіями. Із цього приводу професор Волинської духовної семінарії Філімон Кульчинський наголошував у спогадах «...Волинське духовенство по природі своїй було українське. Було це стихійне українство, глибшої національної свідомості наші батьки не виявляли, українство в них і в нас виявлялось у тім, що ми говорили українською мовою, нашою рідною. Все життя священничих родин, родинно-побутове, як і волинського селянства, було суто українське. Русифікаційні впливи сюди не сягли. Міцно зберігалися українські традиції – церковні і народні» [20, с. 112].

У помешканні В. Річинського та його дружини, крім богословської літератури, часописів, настільною книгою був «Кобзар», твори вітчизняних і зарубіжних письменників. Зі Східної Галичини на Волинь проникали ідеї національно-культурного руху, які формували нездоланне прагнення пізнати історію рідного народу, його традиції, звичаї та обряди, що стало основою подальшої праці А. Річинського [7, с. 12].

Формування А. Річинського як особистості, громадсько-політичного й культурно-просвітнього діяча значною мірою залежало від родинного середовища. Саме виховання його батьками, які належали до православного духовенства, визначило його інтерес до релігії та української культури, що пізніше виявилось в його працях, сприяло формуванню А. Річинського як свідомого українського патріота.

Зростання в духовній родині закономірно породжувало в нього зацікавлення релігійним життям. І хоча він вибрав світську кар'єру, добре орієнтувався в питаннях церковної обрядовості й догматики. Особливою сферою його зацікавлень була церковна традиція і культура. Очевидно, інтерес до неї з'явився в А. Річинського ще в дитинстві, коли мав можливість безпосередньо знайомитися з нею, співати в церковному хорі. Не випадково церковну культуру він уважав одним із найважливіших складників релігійного життя. Віруючі батьки українську ідею прищеплювали синові через християнські чесноти, виховали в ньому незламне почуття християнської любові, яка вивела його на шлях борця [7, с. 12–13; 17, с. 6].

Початкову освіту А. Річинський здобув у церковно-парафіяльній школі села Тетильківці Кременецького повіту. Це була елементарна однокласна школа, яка діяла при церковній парафії, де вчителем був священник або диякон, із терміном навчання два роки. Вивчали в школі закон Божий, церковний спів, граматику, арифметику, читання.

Після завершення навчання Арсен упродовж 1901–1902 навчального року навчався в підготовчому класі Клеванської духовної школи Рівненського повіту [26, с. 78]. Після закінчення в Клевані підготовчого класу батьки в 1902 р. віддали десятирічного Арсена навчатися в Кременецьке чоловіче духовне училище [26, с. 35].

Чинна на той час мережа станових навчальних закладів і система корпоративної підтримки духовенства забезпечувала освіту практично всім вихідцям із родин кліриків. Це пов'язувалося з відповідною політикою царату – через духовні школи формувати лояльних до влади священнослужителів. Це було православне духовне повітове училище – нижчий духовний навчальний заклад, розрахований на вихідців із сімей церковного кліру, випускники якого мали змогу продовжити навчання в духовних семінаріях або стати церковними причетниками й учителями початкових шкіл [18]. Навчання в духовному училищі охоплювало чотирирічний період, у якому переважала релігійна підготовка. У 1906 р. у чотирнадцятирічному віці Арсен закінчив вищий клас повітового духовного училища, здобувши початкову духовну освіту, і був готовий до вступу в семінарію [26, с. 78].

За наполяганням батька Арсен вступив у 1906 р. до Волинської духовної семінарії, розташованої в Житомирі. Місто на той час було центром Волинської губернії, у ньому відбувалося досить активне культурне життя. Розміщення навчального закладу в губернському центрі сприяло вдосконаленню навчального процесу. У перших чотирьох класах вивчали переважно загальноосвітні предмети, а у двох останніх – богословські. Після завершення четвертого класу ті, хто бажав продовжити навчання у світських закладах, могли вступати на університетські курси [17, с. 6].

Волинська духовна семінарія за кількістю учнів була на той час найбільшою в імперії. У ній навчалось 650 семінаристів. Імперська влада та її церква робили все можливе, щоб виховати семінаристів в «истинно русских пастырей». Проте у Волинській духовній семінарії панували український дух та українська свідомість [33, с. 92].

Роки навчання А. Річинського в духовній семінарії збіглися з певними позитивними змінами в суспільстві, піднесенням українського національного руху. Революційні події 1905 р. спричинили появу царського маніфесту від 17 жовтня цього року, який дав деякі свободи для українського слова, що й спричинило поживлення української інтелігенції на Волині. 26 лютого 1907 р. офіційно губернською владою в Житомирі зареєстровано

«Просвіту», яка поставила собі за мету розвивати культуру та освіту українського народу його рідною мовою. Просвітяни влаштовували літературні музичні вечори, драматичні вистави, відзначали пам'ятні шевченківські дати. Одним із напрямів діяльності «Просвіти» було поширення серед народу українських книжок, для цього товариство мало власну бібліотеку та книгарню. До складу товариства входили члени «Товариства дослідників Волині», серед яких були викладачі духовної семінарії [15, с. 21–22].

Арсен цікавився історією, культурою свого народу, тому був постійним учасником літературних і музичних заходів, а також членом підпільного гуртка, у якому вивчав історію України. Почергово керували гуртком викладачі семінарії – члени «Товариства дослідників Волині», які підтримували зв'язки з багатьма українськими установами, у тому числі й із «Просвітою». Інституція не лише видавала наукові збірки, а й приділяла значну увагу культурно-просвітній праці, тому на свої засідання запрошувала й семінаристів [24, с. 3].

А. Річинський у нарисі «До щастя, слави і свободи» зазначав, що, будучи семінаристом, належав до таємного українського гуртка, члени якого раз або двічі на місяць, орендуючи в удови за два карбованці на вечір кімнату в житомирських передмістях, збиралися на сходинах підпільного гуртка української молоді тільки, щоби з товариських доповідей знайомитися з рідною історією та літературою. Він писав, що, збираючись на таємні засідання, студенти мали зважати й на керівництво духовної семінарії, і на поліцію [31, с. 26]. А. Річинський упродовж 1907–1910 рр., навчаючись у духовній семінарії, провадив бібліотеку цього таємного українського гуртка [22, арк. 3].

Функціонування таємної організації налякало владу. 26 січня 1907 р. поліція та жандармами в семінарських корпусах провели обшук. Поліція заарештувала 26 учнів, семеро з них передано до суду. Четверо отримали по декілька місяців в'язниці, а трьох за «мазепинство» засуджено на 2,5 роки позбавлення волі [3, с. 291–292]. Незважаючи на переслідування та арешти за участь і підтримку підпільного українського гуртка, А. Річинський саме після затримання поліцією активних семінаристів зі 1907 р. став відповідальним за бібліотеку таємного гуртка, вів її аж до закінчення навчання в духовній семінарії в 1910 р. [22, арк. 3].

Усебічно обдарований юнак наполегливо шукав себе. Він був одним із перших у вивченні богословських дисциплін, начитаний, із виразною мовою, гарним голосом і привабливою зовнішністю,

проте священником не став. Провчився в семінарії чотири роки, хоча залишалося ще два останні роки навчання – богословські, їх не закінчив. Успішне оволодіння курсом наук у духовній семінарії тоді давало право на вчительську посаду в початковій школі. А. Річинський працював учителем двокласної церковно-парафіяльної школи в селі Сіднярки Луцького повіту. Хоча вчителював недовго, любов до школи та дітей зберіг на все життя. Восени 1911 р. Арсен вступив на медичний факультет Варшавського університету. Після першого курсу через матеріальну скруту в сім'ї утримував себе самостійно, працевлаштувавшись на пів ставки учителем у фельдшерській школі [7, с. 15–16].

А. Річинський, закінчивши перший курс медичного факультету Варшавського університету, улітку 17 серпня 1912 р. в Архангело-Михайлівській церкві міста Шепетівки Ізяславського повіту укладає шлюб із донькою парафіяльного священника Гермогена Віленського, Лідією Гермогенівною. Із запису метричної книги дізнаємося, що 20-річний Арсен, син псаломщика-диякона, укладає перший шлюб [12, с. 2].

Дослідник Іван Власовський у праці «Нарис історії Української Православної Церкви» помилково повідомляв, що А. Річинський завершував навчання в Ростові-на-Дону, куди в часі Першої світової війни евакуйовано Варшавський університет [4, с. 45]. Насправді ж у зв'язку з початком Першої світової війни А. Річинський перевівся в 1914 році на навчання до Київського імператорського університету св. Володимира. У Варшаві й Києві під час навчання він став активним організатором студентських літературних і музичних вечорів, наукових зібрань, на яких виступав з доповідями та повідомленнями, готував рукописні звіти, у яких проявився його талант до малювання [24, с. 3].

Судячи із власноруч написаної А. Річинським автобіографії, закінчивши у травні 1915 р. навчання на медичному факультеті Київського університету, працював дільничним лікарем у с. Хролин Ізяславського повіту Волинської губернії (червень-вересень 1915 р.) [28, с. 1]. Збереглося посвідчення Ізяславської повітової земської управи від 4 вересня 1915 р. про те, що Арсен Васильович до евакуації населення повіту виконував обов'язки земського лікаря в Хролинській лікарській дільниці [27]. Територія Волинської губернії на той час знаходилася в зоні бойових дій. Упродовж серпня 1915 р. – червня 1916 р. Володимир-Волинський, Ковельський і Луцький повіти опинилися під окупацією австро-угорських військ, саме в цей період військові дії

набули значних масштабів. У зв'язку з бойовими діями працювати дільничним лікарем у с. Хролин не було змоги, тому А. Річинського, як лікаря, евакуйовано, йому довелося працювати на різних лікарських дільницях у с. Василівці Петрівського повіту Саратовської губернії (жовтень 1915 р. – червень 1916 р.), у с. Попівці Рильського повіту Курської губернії (липень-вересень 1916 р.), у с. Вечірки Пирятинського повіту Полтавської губернії (жовтень-грудень 1916 р.) [28, с. 1].

У зв'язку з початком Першої світової війни Київський імператорський університет св. Володимира перевезено на період 1915–1916 рр. до Саратова. Тому після закінчення навчання в 1915 р. скласти державні іспити в Києві А. Річинський не мав змоги. Як тільки навчальний заклад повернувся до Києва, він весною 1917 р. склав державні іспити при Київському університеті й був затверджений у статусі лікаря. Диплом лікаря № 405 отримав через півтора року – 20 вересня 1918 р. У ньому зазначено, що Річинський Арсен Васильович, «сын потомственного почетного гражданина, вероисповедания православного, родившийся 12 июня 1892 года, прослушал полный курс медицинского факультета и, удовлетворительно выдержав установленные испытания 13 марта 1917 года утверждён в степени лекаря со всеми правами и преимуществами, законами сей степени присвоенными» [14].

А. Річинський після завершення навчання на медичному факультеті Київського університету, отримавши фах лікаря, розпочав професійну діяльність. У роки Першої світової війни існувала потреба в медичних закладах і лікарнях, медичних працівниках. У 1915 р. в повітовому центрі Ізяславі побудовано нову земську лікарню, відкриту в 1916 р. [1, с. 14]. Після повернення з евакуації А. Річинський упродовж травня 1917 р. – квітня 1920 р. працював дільничним лікарем в Ізяславській повітській лікарні [28, с. 1]. Із посвідчення Ізяславської повітової народної управи на Волині від 18 вересня 1919 р. дізнаємося, що Арсен Васильович «є дійсно участковий лікар Ізяславської земської лікарні і пробує на службі в Земстві з 31 травня 1917 року» [13, с. 2].

Місто Ізяслав, де розпочалась професійна та громадська діяльність А. Річинського, було центром Ізяславського повіту. Ізяславський повіт входив до складу Волинської губернії із центром у м. Житомирі, знаходився поблизу кордону з Австро-Угорщиною, що проходив по р. Збруч. На початку ХХ ст. тут активно діяли українські патріотичні та просвітницькі організації, що певним

чином сприятливо позначилося на національній свідомості населення краю, його активній участі в боротьбі за свободу та незалежність України. Центром Ізяславського повіту було місто Ізяслав, яке в 1919 р. налічувало 18 тис. мешканців [19, с. 123]. Саме в цьому місті розпочав свою професійну та активну громадську діяльність А. Річинський.

Вагоме значення мало утворення в Києві 17 березня 1917 р. представниками різних українських політичних, громадських і культурних організацій Центральної Ради (далі – ЦР), яка взяла на себе представництво політичних інтересів українців перед Тимчасовим урядом. Весна-літо 1917 р. в Україні пройшли під знаком українізації суспільно-політичного життя. З'явилося нові українські часописи й видавництва, відроджувалися або утворювалися нові масові громадські й політичні організації. Свою підтримку ЦР проголосили з'їзди українських селян, робітників і військових, профспілки, земства тощо. ЦР до кінця літа перейняла керівництво справами в більшій частині України. Українське суспільство в період весни-осені 1917 р. еволюціонувало в напрямі створення національної держави із соціально-демократичним ладом [6, с. 84].

Після евакуації А. Річинський весною 1917 р. повертається в Ізяслав, влаштовується лікарем Ізяславської повітової лікарні, головним лікарем якої на той час був С. Курбатов, прихильник ЦР, відомий своїми демократичними поглядами, який підтримував проведення невідкладних політичних реформ. У квітні 1917 р. на засіданні Заславської повітової ради лікаря С. Курбатова обрано повітовим комісаром Української Народної Республіки (далі – УНР) [19, с. 125]. Отже, керівництво лікарні, у якій працював А. Річинський, перебувало на позиціях українського державотворення й підтримувало національно-визвольні змагання. А. Річинського в 1917 р. обрано головою Ізяславського повітового земства – місцевого органу самоуправління [22, арк. 3]. Згодом його також обрали членом шкільного комітету повітової управи. А. Річинський стає активним громадським діячем міста. У цей час формуються його політичні вподобання, він стає прихильником і членом Української партії соціалістів-федералістів (далі – УПСФ), партії ліберально-демократичного спрямування. Провідні діячі УПСФ підтримали й ініціювали утворення ЦР, були її першими членами та лідерами. Так, голова партії С. Єфремов займав посаду заступника голови ЦР. Невелика чисельно партія відіграла провідну роль у розбудові української державності, дала значну

кількість урядовців, керівників виконавчої влади практично в усіх ланках державного управління.

3 вересня 1917 р. на Волині розпочався процес підготовки до перших демократичних виборів, висування кандидатур до складу Всеросійських Установчих зборів. Волинська окружна комісія зареєструвала 13 кандидатських списків партій і громадських організацій, серед них під номером 7 були зареєстровані списки УПСФ. До списку партії від Волинського виборчого округу входило вісім кандидатів, третім у списку висувався А. Річинський як лікар і голова Заславської української повітової ради. У друкованому органі УПСФ, щоденній газеті «Нова Рада», яка виходила друком у Києві, публікувалися списки всіх делегатів партії на вибори до Всеросійських Установчих зборів. На перших сторінках цього видання прізвище А. Річинського публікувалося неодноразово [35, с. 1].

А. Річинський спільно з однопартійцями впродовж вересня-листопада 1917 р. проводив активну передвиборчу компанію, однак за досить короткий час не вдалося здобути прихильність виборців Волинського округу. Вибори відбулися 26–28 листопада 1917 р., на них перемогу здобули представники Української партії соціалістів-революціонерів і Волинської ради селянських депутатів, адже місцеві мешканці першочергово хотіли бачити вирішення земельного питання, а це було основою передвиборчих обіцянок партій, які отримали перемогу.

А. Річинський усвідомлював, що в період Української революції необхідні обізнаність та інформування, нові періодичні видання, які б доносили правду широкому загалу. Як голова повітового земства, він підтримав ідею видання часопису «Нова дорога», на сторінках якого можна було б висвітлювати всі зміни, що відбувалися під час національно-визвольних змагань. Навколо А. Річинського гуртувалася національно свідомо інтелігенція, яка підтримала його при організації й виданні українського часопису. До редакційної колегії вісника спочатку входили відомі діячі соціальної й ліберальної орієнтації: А. Річинський, В. Бромський, Н. Тупіко-Олейний. Пізніше, уже в номері 19–20, який вийшов у червні 1918 р., відповідальним редактором зазначено лише А. Річинського [8, с. 157].

У січні 1918 р. в Ізяславі завдяки клопотанням А. Річинського видрукувано перший номер часопису «Нова дорога», що з перервами проіснував до початку 1919 р., коли повіт було тимчасово захоплено більшовиками. Спочатку це було

видання Ізяславського повітового земства, а після гетьманського перевороту – Ізяславської повітової народної ради. А. Річинський був редактором цього вісника [19, с. 125]. Часопис закликав жителів міста й повіту підтримувати ЦР. Усі сучасні події газета обговорювала з погляду загальнодержавних українських інтересів без партійних тенденцій або в крайньому разі намагалася це робити. Зокрема, в одній із публікацій йшлося про таке: «Друковане слово набуло тепер колосального значення. Тому і наша газета, бажаючи бути справді народною газетою, крім чисто земських інтересів повинна відображати, як у дзеркалі, всі події політичного і громадського життя, тобто розглядати кожне явище не з точки зору тієї чи іншої партії, а з точки зору загально-державницького будівництва». Далі наголошувалося: «У нашій державі встановлюється тепер республіканський народницький лад, – після того, як Центральна Рада оголосила незалежність Української Народної Республіки. Отже, всі сучасні події повинні обговорювати лише з точки зору загально-державницьких українських інтересів» [23, с. 1].

Вісник «Нова дорога» виходив переважно двічі на місяць, спочатку російською та українською мовами, пізніше лише українською. Упродовж 1918 р. він друкувався з першого – по двадцяте число (перші дванадцять – за старим стилем), а в січні 1919 р. вийшло число двадцять перше. Це видання висвітлювало не лише діяльність повітового земства, а й значні події громадського та політичного життя регіону, виразно стояло на позиціях УНР [9, с. 91].

Статті у віснику зазвичай не підписувалися, однак відомо, що частина з них належала А. Річинському. На це вказують як стиль, так і тематична близькість із його публікаціями наступних років. Такими можна вважати статті, опубліковані в різних номерах часопису. У числі 19–20 А. Річинський уже зафіксований як відповідальний редактор цього часопису. Заслугує на увагу той факт, що цей номер вийшов майже повністю українською мовою. У ньому широко висвітлено події громадсько-культурного життя Ізяславського повіту. А. Річинський також умістив у номері матеріал «Душа народу», присвячений Т. Шевченку. Це була промова, виголошена ним на випускному вечорі в Ізяславській гімназії [9, с. 92]. Часопис «Нова дорога» відіграв помітну роль у культурно-просвітницькому житті Волині. Вісник, редактором якого був А. Річинський, у період Української революції став важливим інформаційним джерелом Ізяславського повіту.

У березні 1918 р. в Ізяславі відбулися перші повітові демократичні збори, у яких узяли участь представники всіх станів населення та його національних верств. Будучи на той час головою Ізяславського повітового земства, у зборах взяв участь й А. Річинський. Збори підтримали перетворення, започатковані ЦР, виступили за їх прискорення, особливо в сфері аграрній і культурній. Збори скерували делегацію від Ізяславщини в складі А. Річинського та С. Ткачука до ЦР, яка мала низку зустрічей із вищими її посадовцями, переконувала їх у потребі більш глибоких і швидких реформ [19, с. 126]. Про результати роботи делегації опубліковано коментар А. Річинського в часописі «Нова дорога» під назвою «Делегація Ізяславського земства в Центральній Раді» [30, с. 1].

Буремний час вимагав розгортання українського шкільництва, формування нових педагогічних кадрів. ЦР відновила діяльність Всеукраїнської спілки вчителів, основними напрямками діяльності якої була підготовка й перепідготовка педагогічних кадрів, розгортання широкої мережі українських шкіл, розробка та видання науково-педагогічної літератури. Організація українських шкіл на Волині передусім стримувалася через відсутність кадрів. Більшість народних учителів слабо або зовсім не знали української мови та літератури, історії. Згідно з програмою Міністерства освіти УНР, у кожній губернії створювалися курси українознавства для народних учителів. На Волині такі курси діяли в м. Острозі на базі жіночої гімназії графині А. Блудової. А. Річинський входив до складу шкільного комітету Ізяславської повітової управи, був одним із основоположників цієї справи. Значну енергію, хист і вміння організатора проявив він саме в цьому комітеті: виступав як ініціатор і засновник цих курсів, був лектором на них з історії України. Курси, на яких Арсен Васильович читав лекції, збирали до 400 слухачів. Там він познайомився з Ніною Прокопович, зі своєю другою майбутньою дружиною. Вона з 1918 р. працювала в шкільному відділі Ізяславської управи й учителем у приміському селі Васівці біля Ізяслава [24, с. 4; 26, с. 79].

А. Річинський водночас із лікарською працею викладав гігієну в Ізяславській вищій початковій школі. Працюючи учителем, зіткнувся з проблемою відсутності українських підручників. Він розумів, що з розвитком українського шкільництва лише підготовка нових педагогічних кадрів є недостатньою, що варто докласти зусиль до розробки українських підручників. Він, викорис-

тавши фах лікаря, розробив і подав до редакції вісника «Нова дорога» підручник із гігієни під назвою «Матерьяли до навчання гігієни: (науки про здоров'я) в середніх класах гімназій та вищих початкових школах», виданий українською мовою у двох частинах. Підручник друкувався як додаток до номерів вісника Ізяславської повітової народної ради «Нова дорога» [32].

В Ізяславі відновила діяльність повітова «Просвіта», активістами якої стали переважно місцеві вчителі. А. Річинський стає одним із найактивніших її діячів. Сприяє відкриттю просвітянських осередків у волосних центрах і великих селах. Зазвичай це були бібліотеки, хати-читальні, різноманітні гуртки тощо [19, с. 126].

Саме в Ізяславі А. Річинський активно працював у сфері пропагування української культури. Брав участь в організації концертів, шкільних свят, вистав. Був ентузіастом музичного життя. Його авторитет як ерудованого фахівця та освіченої людини невпинно зростає. Користуючись нагодою, на курсах народних учителів, де він читав лекції з історії України, А. Річинський створив аматорський учительський хор і дебютував з ним у ролі диригента [38, с. 14].

Черговий етап Української революції припав на 29 квітня 1918 р., коли німецькі війська усунули від влади ЦР і сприяли становленню влади гетьмана Павла Скоропадського. В Ізяславському повіті цей переворот відбувся мирно, без будь-якого кровопролиття. Досить несподіваною від гетьмана, відомого своїми українофільськими симпатіями, стала заборона лекцій, виступів, театральних постанов та інших масових заходів товариства «Просвіта». Для цієї інституції дозволеною залишалася лише бібліотечна діяльність. Натомість в освіті відбувалися процеси українізації. Учителі були демобілізовані з війська, отримали значну матеріальну допомогу і влаштовані на роботу [19, с. 127].

У період правління П. Скоропадського на Волині продовжувалася українізація суспільного й культурного життя. З'явилися школи з українською мовою викладання, україномовні видання, українська мова стала мовою державних структур. Незважаючи на введення жорсткої цензури, гетьманський уряд зробив дуже багато для розвитку місцевої й центральної преси. Упродовж квітня-травня 1918 р. в Україні друкувалися до 180 газет [34, с. 89].

А. Річинський активно включився в цей процес. Саме в період Гетьманату він став головним редактором часопису «Нова дорога», який із червня 1918 р. при повітській Народній раді почав

виходити лише українською мовою. Усе частіше «Нова дорога» виходив з білими плямами, які іноді займали мало не цілу сторінку, з поміткою редактора А. Річинського «вилучено цензурою». Пояснюючи ситуацію, редакція писала: «Правду цензура не пропустить, а брехати совість не давала» [9, с. 93.].

Упродовж 1918 р. Арсен Васильович уважно слідкував за діяльністю Всеукраїнського церковного собору. Головною метою ініціаторів скликання якого було здобуття самостійності Української Православної Церкви (далі – УПЦ), прихильником чого був й А. Річинський. Для підготовки скликання собору створено Всеукраїнську Православну Церковну Раду, у відозві якої «До українського народу» обґрунтувалася необхідність проголошення автокефалії у зв'язку з незалежністю України. Всеукраїнський церковний собор розпочав роботу в січні 1918 р. Матеріали про роботу першої сесії собору не збереглися. Усього скликано три сесії, друга і третя сесія проводилися в період Гетьманату. Міністр ісповідань О. Лотоцький під час третьої осінньої сесії 14 листопада 1918 р. оголосив на Всеукраїнському церковному соборі від імені уряду, що УПЦ має бути автокефальною, однак того ж дня собор проголосував проти такої ухвали [10].

Від мирян Ізяславського повіту на другу сесію Всеукраїнського церковного собору делеговано А. Річинського, який визнав зібрання неправомірним. Він навів факти фальшування у справі висування делегатів на собор, вимагав від міністерства ісповідань створити спеціальну комісію та наділити її повноваженнями розслідувати правомірність скликання собору. На думку А. Річинського, комісія мала вивчити протоколи та акти з'їздів, які вибирали делегатів на собор, виявити порушення, які б довели самочинність собору, тоді були б підстави анулювати всі його постанови щодо не визнання автокефалії. Це зібрання А. Річинський називав «псевдо українським» і зазначав, що на ньому була «похована ідея відновленої автокефальної церкви на Україні». У грудні 1918 р. А. Річинський на сторінках київського періодичного видання «Нова Рада», щоденної політичної, економічної і літературної газети, опублікував статтю під назвою «В справі Всеукраїнського церковного собору», у якій критично описав його проведення [29, с. 3].

Поразка Центральних держав у Першій світовій війні погіршила міжнародне і внутрішнє становище Української держави, призвела до кризи влади, політичної ізоляції гетьмана П. Скоро-

падського. За таких умов помірковані сили сподівалися усунути від влади гетьмана на Національному конгресі (далі – НК), який Український національний союз (далі – УНС) як координаційний осередок українських політичних партій і культурно-громадських, професійних організацій планував скликати 17 листопада 1918 р. А. Річинського делеговано на НК від Ізяславського повіту. Провести його гетьманський уряд не дозволив. Заборона проведення конгресу призвела до остаточного розриву УНС із гетьманським режимом. У ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на тасмних зборах представники УНС обрали для керівництва тимчасовий верховний орган – Директорію. А. Річинський на НК в Києві планував підняти питання «псевдо Всеукраїнського Церковного Собору». Оскільки проведення конгресу заборонялося, то критичні міркування із цього приводу він подав до преси, сподіваючись на ліквідацію рішень собору стосовно невизнання автокефалії УПЦ новою владою – Директорією [28, с 3].

Проте українізація не отримала логічного завершення, українська влада не зуміла утриматися. Активний початок громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Річин-

ського призупинив крах УНР і встановлення більшовицької влади. Він змушений був перебиратися на західноукраїнські території, які перебували під контролем Польщі. Мав рацію Іван Лисяк-Рудницький, який уважав, що «було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з цього часу розвивається все далі українське життя» [21, с. 50].

Висновки. Отже, значний вплив на формування А. Річинського як особистості мало родинне виховання, освітнє середовище Кременця, Житомира, Варшави та Києва. На початку ХХ ст. відбувається становлення А. Річинського як громадсько-політичного й культурно-освітнього діяча в умовах буржуазно-демократичної революції 1905–1907 рр., Першої світової війни, Української національної революції 1917–1921 рр. Він стає одним із найавторитетніших представників українського національного життя в Західній Волині, тому його багатогранна громадсько-політична й культурно-освітня праця становлять значний науковий інтерес для сучасних дослідників.

Список літератури:

1. Агапій О. Історія становлення Ізяславської центральної районної лікарні. *Арсен Річинський в житті Заславицини і в контексті української науки* : матеріали ІХ Річинських читань з міжнародною участю: науковий збірник. Тернопіль : Терно-граф, 2017. С. 14–17.
2. Альошина О. Початки громадсько-церковної діяльності А. Річинського на Волині у 20-х рр. 20-го ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство»*. 2016. № 1. С. 3–11.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Репринтне видання : в 4 т. ; у 5 кн. Київ : Либідь, 1998. Т. 3 : XVIII – ХХ ст. 389 с.
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Репринтне видання : в 4 т. ; 5 кн. Київ : Либідь, 1998. Т. 4. Ч. 2 : ХХ ст. 415 с.
5. Назначение В. Ричинського на должность настоятеля филиальной церкви в с. Грива Каширского уезда. *Государственный архив Брестской области*. Ф. 1. Оп. 11. Д. 1711. Л. 9.
6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття : монографія. Київ : Генеза, 2000. 356 с.
7. Гудима А. Харизма Арсена Річинського : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 144 с.
8. Гуцаленко Т. Річинський Арсен. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника* / ред. М.М. Романюка. Львів, 1994. Вип. І. С. 157–159.
9. Дем'янчук Г. Ізяславський вісник «Нова дорога». *Велика Волинь: минуле й сучасне* : матеріали Міжнародної наукової краєзнавчої конференції. Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка. 1994. С. 91–93.
10. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). 2014. URL: <http://esu.com.ua> (дата звернення: 13.07.2020).
11. Ільїн О. Особиста справа Василя Річинського у Брестському обласному архів. *Арсен Річинський в житті Заславицини і в контексті української науки* : матеріали ІХ Річинських читань з міжнародною участю: науковий збірник. Тернопіль : Терно-граф, 2017. С. 31–35.
12. Копія 1931 р. нотаріально завірена в Луцьку виписки 1915 року із метричної книги Архангело-Михайлівської церкви м. Шепетівка Ізяславського повіту про укладання шлюбу А. Річинським : рукопис. *Волинський краєзнавчий музей* : 3 стор., мова рос. КДФ-15145. КВ-67622.

13. Копія 1931 р. нотаріально завірена в Луцьку виписки посвідчення Ізяславської повітової Народної управи на Волині № 2020 участкового лікаря А. Річинського : рукопис. Волинський краєзнавчий музей : 2 стор. КДФ-15136. КВ-67613.
14. Копія 1939 р. нотаріально завірена в Володимирі-Волинському диплома № 405 від 20 вересня 1918 року А. Річинського : рукопис. Волинський краєзнавчий музей : 1 стор., мова рос. КДФ-15140. КВ-67617.
15. Костриця М.Ю., Кондратюк Р.Ю. «Просвіта» в Житомирі: сторінки історії. *Українська національна ідея: історія і сучасність* : науковий збірник. Житомир : Журфонд, 1997. С. 21–23.
16. Кралюк П. «Волинські Афіни» на Кременеччині. *Дзеркало тижня*. 2005. 24–30 грудня. № 50. С. 3.
17. Кралюк П. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч. *Помісність*. Інтернет-портал ВГО «За Помісну Україну» 2007. 31 жовтня. URL: <http://pomisna.org/article.php?articleId=229&lang=ua> (дата звернення: 03.06.2020).
18. Кременець. Карта історико-культурної спадщини. 2020. URL: <http://shtetlroutes.eu/uk/kremenets-karta-storiko-kulturno-spadshchini/> (дата звернення: 13.07.2020).
19. Кукуріка Я. Заславщина в національно-визвольних змаганнях 1917–1922 років. Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. Ізяслав-Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. С. 123–131.
20. Кульчинський Ф. Дещо з життя Волинського духовенства в першій чверті ХХ століття: Спогади. *Український православний календар на 1965 рік*. Бавнд-Брук 1964. С. 111–117.
21. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття. Історичні есе. Київ : Основи 1994. Т. 2. С. 39–50.
22. Листи до редакції «УЗЕ». Річинський Арсен, церковний і громадський діяч. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 252. Оп. 1. Спр. 704/п.12. Арк. 5.
23. Мир і об'єднання України. *Нова дорога*. 1918. 10 березня. № 1–2. С. 1.
24. Михальчук Л. Життя А. Річинського – зразок самовідданого служіння українському народу. *Арсен Річинський – ідеолог Українського православ'я* : збірник наукових праць. Київ, Тернопіль, Кременець. 1998. С. 3–8.
25. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 років : монографія. Львів : Каменярь, 2001. 285 с.
26. Пісоцький А., Войтюк Н. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу: монографія. Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. 173 с.
27. Посвідчення Ізяславської повітої земської управи Волинської губернії № 2345 земського лікаря Хролинської лікарської дільниці А. Річинського. *Волинський краєзнавчий музей* : 1 стор., мова рос. КДФ-15139. КВ-67616.
28. Річинський А. Автобіографія. 1954 р. *Волинський краєзнавчий музей* : 3 стор., мова рос. КДФ-15143. КВ-67620.
29. Річинський А. В справі Всеукраїнського церковного собору. *Нова Рада*. 1918. 22 грудня. № 239. С. 3.
30. Річинський А. Делегація Ізяславського земства в Центральній Раді. *Нова Дорога*. 1918. Ч. 13–14. С. 1.
31. Річинський А. До щастя, слави і свободи. Львів : Вогні, 1930. 57с.
32. Річинський А. Матерьяли до навчання гігієни: (науки про здоров'я) в середніх класах гімназій та вищих початкових школах : підручник : у 2 ч. Ч. 1 : Ізяславль на Волині 1918. 151 с.
33. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. : монографія. Луцьк : Медіа, 2002. 280 с.
34. Рудий Г. Періодична преса як джерело вивчення національно-культурної політики Української держави. *Велика Волинь: Минуле і сучасне*. Хмельницький, Шепетівка, Ізяслав, 1994. С. 88–90.
35. Українська Партія Соціалістів-Федералістів Волинська Округна Рада виставила список № 7. *Нова Рада*. 1917. 7 листопада. № 179. С.1.
36. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся : Краєзнавчий словник. Від найдавніших часів до 1914 року / Ін-т дослідів Волині. Вінніпег : Вид-во т-ва Волинь, 1986. Т. II. 579 с.
37. Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. Кременець-Тернопіль : ВАТ «Папірус», 2001. 305 с.
38. Шиманський П. Музична культура Волині I половини ХХ ст. : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. 172 с.

Kravchuk O.R. FORMATION OF ARSEN RICHYNSKY AS A PERSON, SOCIAL-POLITICAL AND CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVIST (EARLY XX CENTURY – 1920 s)

The article analyzes the formation of Arsen Richynsky as a person, socio-political and cultural-educational figure of Western Volhynia in the early twentieth century. – 1920s. The family environment is characterized, which contributed to the formation of the worldview, determined its interest in religion and Ukrainian culture. The years of study and the educational environment of Kremenets, Zhytomyr, Warsaw and Kyiv, which had an impact on the formation of A. Richynsky as a person, are considered. The formation of his civic position is studied and the beginnings of social, political, cultural and educational activities are revealed. His political preferences are highlighted, he is currently becoming a supporter and member of the Ukrainian Party of Socialists-Federalists, he is participating in the elections to the All-Russian Constituent Assembly. The participation of A. Richynsky in the second session of the All-Ukrainian Church Council, where he was delegated by the residents of Izyaslav district, was studied.

The article considers the journalistic and editorial activity of A. Richynsky in the Ukrainian magazine “New Road”, which during the Ukrainian Revolution became an important source of information in Izyaslav district. Also the work of A. Richynsky in the school committee of Izyaslav district is researched, in which he was the initiator and founder of courses in Ukrainian studies and a lecturer of the history of Ukraine. The participation of A. Richynsky in the development of the Ukrainian school system in 1917–1920 is highlighted. He contributed to the development of Ukrainian textbooks, wrote and submitted to the editorial office of the newspaper “New Road” a textbook on hygiene. The active work of the public figure in the field of promotion of Ukrainian culture, participation in the organization of concerts, school holidays, performances, growth of his authority as an erudite specialist and educated person were noted.

Key words: *Arsen Richynsky, Western Volyn, personality, public and political figure, cultural and educational figure.*